

**„ИМПЕРИЯ НА ГЛАДА“:
МЕЖДУ ИРОНИЯТА И ИДЕОЛОГИЯТА¹**

Мария Русева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**“EMPIRE OF HUNGER”:
BETWEEN IRONY AND IDEOLOGY**

Maria Ruseva
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The main objective of this article is to analyze the literary portrait of The Land of the Rising Sun created in the Svetoslav Minkov's travelogue “Empire of Hunger” (1952). The text analyzes how the negative depiction of Japan is achieved by means of ironic distance toward the so-called “capitalist” and “imperialist” Japan. Irony as an approach allows for a broader panoramic view of Japanese society – instead of a unilateral portrayal of the life of the Japanese workers who sympathize with the communist idea. The text argues that the book can be seen as a symptomatic example of the inexorable way the socialistic power affects the field of literature in the years 1944 – 1956, when most rigorous ideological control was introduced in Bulgaria.

Key words: travel, Japan, Svetoslav Minkov, irony, ideology

Страната на изгрвящото слънце в българското съзнание се свързва с представите за тайнственост и мистичност на Далечния изток, както и с отчетливо открояващите се межкултурни различия по отношение на архитектурата и изкуството, религията и светогледа, писмеността и естетиката. Засилен български интерес към източната страна се открива през 30-те и 40-те години на XX век, когато се полагат

¹ Статията е подготвена по проекта „Острови на неблажените. История на неконвенционалната българска литература от 1944 до 1989 г. в нейния социокултурен контекст“, № КП-06-Н60/1 от 16.11.2021 г., финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката.

редица усилия за изграждането на приятелски междудържавни взаимоотношения. През 1935 г. е създадена „Българо-японска търговска камара“ в София, а в самия край на 1939 г. е открита Японска легация с официални представители в България. Межкултурните контакти се допълват и от появата на Българо-японския академичен клуб към Софийския университет през 1940 г., който си поставя за задача „да запознае преди всичко академичната младеж, а ако е възможно и просветеното обществено мнение с бита и културата на японския народ и с напредъка и цивилизацията на нова Япония“ (Андреев 1942: 9).

В така очертания социокултурен контекст на засилено любопитство към Страната на изгряващото слънце може да бъде вписана фигурата на писателя Светослав Минков, който през 1941 г. издава обзорната книга „Японската литература. Начало. Развитие. Представители“. В нея са изложени в систематизиран вид водещи явления и писатели от литературната история на Япония. И още – през периода 1942 – 1943 г., когато България вече е част от оста Рим – Берлин – Токио, Светослав Минков задълбочава своите контакти с островната държава, като се присъединява към българската дипломатическа мисия в Токио. Няма съмнение, че в годините след 1944-та престоят там се превръща в проблематичен етап от биографията на писателя предвид цялостното отрицателно отношение на новата власт към „империалистическа“ Япония. Вероятно това е и една от причините, поради която през 1950 г. след проведено партийно обследване Минков е наказан с „порицание пред партийната организация“ (Пенчева 2011: 189). Писателят е поставен в деликатна позиция поради изискванията за приобщеност към Партията, като доказателства за това могат да бъдат търсени в пътеписната книга „Империя на глада“ (1952). В нея намира израз не само образът на Япония от посещенията му по време на Втората световна война, но и творческата метаморфоза на писателя, през която са принудени да преминат редица български автори в услуга на новия партийен строй.

В „Империя на глада“ се създава отрицателен образ на Япония с помощта на две различни концептуални стратегии. В хода на текста, фрагментарно „съшити“ едни до други, стоят пасажи в насмешливо-ироничен и в остро осъдителен аспект. От една страна, с помощта на литературни похвати като иронията и пародията, характерни за стила на писателя до 1944 г., са осмени водещи явления от японския живот и култура. От друга страна, в книгата са добавени и части с преки идеологически послания. Ако иронията и пародията като дискурсивни похвати налагат дистанция между казаното и заложените смислови

послания в думите, то образцовият идеологически изказ елиминира възможността авторът да бъде неправилно разбран. Книгата е симптоматичен пример за начина, по който машината на властта неумолимо навлиза в полето на литературата в годините на най-строг идеологически контрол – от 1944-та до 1956-а. Може да се изкаже обаче предположението, че посредством иронията и пародията Св. Минков прави своеобразен опит да „избегне“ написването на пътеписно-есеистична книга² в изцяло конюнктурен стил – да „опази“ своя индивидуален почерк³ на фона на задължителните унифициращи идеологически методи, послания и герои. Авторът предлага преобладаващо изобличителен прочит на т.нар. „капиталистически“ японски свят вместо едностранчиво да възхвалява живота на японския работник, който симпатизира на идеите на комунизма.

В заглавието на книгата „Империя на глада“ са закодирани основните смислови посоки, посредством които Япония и японското ще бъдат възприемани през темата за различието. В него имперското начало се противопоставя на комунистическото, но също така японският империализъм е видян като главен причинител и виновник за глада и социалната нищета. В книгата на Румяна Пенчева „Светослав Минков: строго поверително“ (2011) пък се споменава първоначалният вариант на заглавие на пътеписа – „Япония в жакет“ (Пенчева 2011: 196). Жакетът като европейска дреха отпраща към символното преобличане на Япония по европейски маниер, т.е. нейното модернизирание. Япония в периода на управление на император Мейджи (1868 – 1912) преживява мощен разцвет, благодарение на който през ХХ век се утвърждава като силна в икономическо, политическо и международно отношение държава и получава определението „хибридна нация“ (Иванов 2016: 243), съчетаваща в себе си културата на Изтока с технологиите на Запада. Разгледани в съпоставка, първоначалният и окончателният вариант на заглавието демонстрират изместването на фокуса при интерпретирането на темата за различието – „Япония в жакет“ (в положителна светлина) акцентира върху факта, че страната става „друга“ на себе си, усъвършенства се, а „Империя на глада“ (в

² Симеон Султанов определя „Империя на глада“ като „своеобразна хибридна книга, някъде между пътеписа и публицистиката“ (Султанов 1972: 195).

³ В „Разказвачът на „модерните“ времена“ (1990) Валери Стефанов коментира стила на зрелия Минков като „своеобразен диалог съпротива със стиловете на вестника“ и отбелязва знаковото място на иронията и пародията като „спояващи неща, благодарение на които многогласието от клиширани жанрови и стилови „отломки“ се превръща в индивидуален почерк“ (Стефанов 1990: 46).

отрицателен план) отпраща към изначалното идеологическо противопоставяне между империализъм и комунизъм и в частност – между японското и българското държавно устройство.

Книгата на Светослав Минков е сравнително добре приета от литературната критика в годините след нейното издаване. В периодичния печат се появяват няколко рецензии, които одобрително изтъкват „антифашистката“ нагласа на писателя, вплътено в японския пътепис. Във в. „Отечествен фронт“ от 9 ноември 1952 г. Богомил Нонев пише, че „Империя на глада“ е „ярък изобличителен художествен документ, който ни разкрива какво носят милитаризмът и фашизмът за един народ“, като в същото време „е показано топлото, човечно чувство на автора към отрудените и експлоатирани японци, вярата му в тяхната борба за освобождение“ (Нонев 1952: 2). В сходен дух звучи и рецензията на Иван Попиванов, публикувана във в. „Народна армия“ от 29 май 1953 г. Литературоведът изтъква, че в пътеписа е „показана цялата грозота на капиталистическия свят“, както и че е „представена и борбата за нова, бореща се Япония“ (Попиванов 1953). Двете рецензии извеждат на преден план основния „принос“ на „Империя на глада“ – тя хвърля светлина върху „суровата действителност“ в страната и развенчава „досегашните легенди за „божествената империя“ (Попиванов 1953).

Критическата рецепция на книгата се допълва от в. „Работническо дело“, в който на 20 март 1953 г. е поместена рецензията на Петър Петров „Една правдива книга за Япония“. Наред с изказаната положителна оценка за пътеписа Петров не спестява неговите „слабости“: „...докато образът на дребния буржоа и капиталиста са предадени силно, художествено и убедително, то представителите на работническата класа и селячеството не са намерили достатъчно място в неговата книга“ (Петров 1953: 2). Подчертан е дисбалансът при изображението на различните типажии, които съставляват японското общество, и нещо повече – намеква се за схематизъм при представянето на японските привърженици на социалистическата идея: „Наистина авторът е казал нещо по този въпрос в главата „Народът се бори“, но то е твърде малко и схематично“ (Петров 1953: 2). Тази теза се споделя и от литературния критик Петър Динеков, който я изказва съвсем непосредствено в статията „Сатирата в нашата литература“, излязла на страниците на сп. „Ново време“ през същата 1953 г. Сериозна „слабост“ на „Империя на глада“ е, че „в нея не е нарисувана достатъчна мяра животът на японския народ“ (Динеков 1953: 71). Според Динеков действителните конфликти са „подменени“ със „случайното

и нетипичното“, а „изобразяването на отрицателните герои трябва да става с ясно разбиране на политиката на Партията, на задачите за комунистическото възпитание на трудещите се“ (Динеков 1943: 74). В този смисъл книгата на Минков не успява да се впише в списъка с „изрядни“ издания през 1952 г., тъй като, вместо да съсредоточи вниманието на читателя преобладаващо към „силата на новото“, „положителното“, „непоколебимата увереност в победата на социализма“ (Динеков 1943: 74) и между другото да спомене за частния бизнес и развлеченията на средния японец, тя накланя везните тъкмо в обратната посока, като набляга предимно върху европеизирането и американизирането на Япония. Може да се каже, че смяната на първоначалния с окончателния вариант на заглавието на пътеписната книга не успява докрай да „подведе“ зоркия поглед на литературната критика.

Написаното от Петър Динеков засяга фигурата на писателя – в документалната книга „Насаме със Светослав Минков“ (1972) Симеон Султанов помества откъси от открито писмо, адресирано до критика Петър Динеков. То е изпратено до редакцията на в. „Литературен фронт“, но по неизвестни причини остава непубликувано. В него е изложен основният авторов замисъл да се създаде „не утвърждаваща, а разобличаваща книга“ (цит. по Султанов 1972: 194). Минков прави опит да се защити⁴, като уточнява: „Моята задача беше да напиша книга не за японската работническа класа, а за враговете на тази класа“ (цит. по Султанов 1972: 205). И макар цензурата да стопира заформянето на евентуална дискусия по темата, в писмото на автора на „Империя на глада“ е заложен основният въпрос за творческата свобода при избора на обект на изображение, както и при подбора на използваните литературни похвати. Може да се каже, че появата на Минковия пътепис през 1952 г. е както достатъчно късна и внимателно премислена с оглед на противоречивото пребиваване на писателя в Токио по време на войната 10 години по-рано, така и твърде ранна предвид стеснения хоризонт на авторите и невъзможността да се разполагат в тематични полета, надхвърлящи границите на институционално разписания код на социалистическия реализъм.

Ако се подходи към образа на Япония през зададената от Минков водеща оптика на разобличението на японското „буржоазно“ общество, следва да се отбележи, че обектите на иронията и пародията се разполагат на няколко нива – историческо, международно и обществено.

⁴ Коментарът на Симеон Султанов по отношение на това непубликувано писмо е, че „...писателят брани „гледната точка“ на сатирика, която в един момент му се струва, че искат да му отнемат“ (Султанов 1972: 205).

На първо място, разказвачът поставя под съмнение мита за сътворението на Япония и въпроса за божествения произход на японската раса като наследник на богинята на слънцето Аматерасу. С помощта на иронично-пародийни преобръщания е развенчана легитимността на официалните японски издания и учебници, в които историческите факти са сведени до легенда или мит: „...японските учебници по история могат достойно да съперничат на Библията, на Корана или на Илиадата, но императорското министерство не се смущава от измислиците и ги разпространява като неоспорими истини“ (Минков 1952: 10). Несъстоятелността на историческата истина от своя страна изхожда от не по-малко насмешлива мотивация: „На японците трябва да се внушава още от най-ранна възраст, че те не приличат на другите хора, които са произлезли от маймуната, а са паднали направо от небето с божествената мисия да владеят света“ (Минков 1952: 10 – 11). Още в самото начало на книгата открито се критикува националистическият мистицизъм, върху който стъпва засиленото съзнание за колективна идентичност и принадлежност на японеца. Изобличен е и завоевателският империалистичен стремеж на Япония, представен като алогична последица от съшития с бели конци разказ за произхода на японците.

На второ място, скоростната модернизация и инфраструктурно преустройство на Япония са описани щателно, като в рамките на международната сцена държавата прилича на своеобразен Франкенщайн. Япония е сравнена с „многоцветен мострен панаир“, където един до друг се нареждат несъвместими помежду си елементи:

В съседство с леките японски къщици се издигат американски билдинги, английски котеджи и италиански палацо, до традиционното кимоно се явява европейският костюм начело с жакета, край рикшата с човека-кон профучават велосипедът и автомобилът, романтичната стрелба с лък, фехтовката и борбата джудо се побратимяват с футбола, бейзбола, голфа, бокса, националните танци капоре, сакура ондо и доджо-сукуи преливат ритъма си в стъпките на валса, тангото и фокстрота, тихите и плачливи звуци на триструнния самисен се заглушават от акордите на пианото.

(Минков 1952: 24 – 25)

Читателят остава с впечатлението, че възприемането на най-високите достижения на Запада се случва не целенасочено и съобразно с предварително изготвен план, а хаотично и не съвсем в унисон с традиционните възгледи и водещи културни особености в светогледа на японеца. Срещата на старото с новото, привнесено отвън, напомня

на кич и безвкусица повече, отколкото на интегриращо се към последните нововъведения общество.

Що се отнася до запознаването на японската публика със забележителни произведения от областта на западноевропейската литература, музика и театрално изкуство, японската адаптация е определена като формално подражателство. На световната сцена Япония изглежда като „илузионист“, който:

...размахва празния си цилиндър и после започва да вади от него някакви странни същества, които зрителите смятат за герои на японската митология. Но Япония пояснява, че тия същества са Спенсер, Декарт, Сезан, Бетовен, Толстой. Публиката се смее добродушно на наивния цирков шарж и награждава илюзиониста с поощрително ръкопляскане.

(Минков 1952: 30)

Опитът за запознаване на японците с емблематични имена от европейското изкуство е оценен като не особено успешен – творбите са осакатени, изгубили са автентичността на заложените културни послания, а на самите японци се оказва, че не им достига далновидност при възприемането на изкуството заради самото изкуство, без то да бъде допълнително вклинявано в чужда културна норма.

На трето място, от гледната точка на пътешественика, чужденец и дипломат, японското общество е описано като „фасадна действителност“, при която зад привидното гостоприемство се крие неистова подозрителност и усещане за „неизлечима шпиономания“. Японецът непрекъснато се съмнява в безкористното любопитство на пътника, зад което може да се крие сянката на опасен крадец на „дипломатически документи и на военни планове“ (Минков 1952: 104). Основното внушение е, че Япония съвсем не се заявява като отлична туристическа дестинация, тъкмо обратното – чужденецът се чувства некомфортно, под непрекъснато наблюдение и не на място. Общуването с японците се асоциира с омотаването в „някаква огромна паяжина“ (Минков 1952: 34), в която на жертвата все повече и повече не ѝ достига въздух, предвид миловидното и постъпателно навлизане в личното пространство от страна на паяците японци. Изначалното недоверие, което се настанява в комуникацията между местни и чужденци, може да бъде обяснено както с културните различия – маркери на своето и чуждото, така и с напрегнатостта на историческото време, в което е запечатан образът на Япония в книгата – годините на Втората световна война.

Закачливо-ироничният тон на разказвача се преплита контрастно с минорното описание на безработица, оскъдица, принудителна проституция и др. Ако в по-голямата част от „Империя на глада“ погледът на пътешественика се фокусира върху образа на Япония през призмата на противопоставянето на своето и чуждото, то във фрагментите, издържани в идеологически тон, водеща е темата за глада на масите. В спомените на очевидеца от 1943 г. се разтваря все по-широко „ножицата“ на възможностите между различните обществени прослойки. От едната страна застават представителите на големите концерни на Дзайбацу, които увеличават непрекъснато своите богатства и влияние. От другата страна, е обособена групата на работниците (съставляващи „колониална експлоатация на собствения народ“, Минков 1952: 154), селяните (затъващи „все по-дълбоко в тресавището на нищетата“, Минков 1952: 156), децата (с лица, „възмъжали от всекидневния глад“, Минков 1952: 155) и др. В последните две глави на книгата „Народът се бори“ и „Япония под звездното знаме“ (на американизацията) разказът се насища със стандартни изрази, характерни за социалистическия реализъм – за битието на „японския трудов народ“, за изостреното „класово съзнание“ на японския пролетариат, за възможностите за евентуална „бъдеща революция в Япония“, за укрепване на Японската комунистическа партия с „болшевишки пламък“ и др. (Минков 1952: 160). И ако в литературния образ, изграден с помощта на иронията и пародията, са открити спецификите и различията, разкриващи идентичността на японската държава, то моделираното от идеологията описание на реалността се стреми да се доближи максимално до доминиращата за периода естетическа парадигма, споделяна от тогавашния български читател. Япония би следвало да се възприеме както като екзотично различна и далечна, така и като идейно приближена и класово близка.

Следва да се обобщи, че образът на Япония в книгата на Светослав Минков се разполовява в две трудно съчетаеми стилово помежду им визии – на чаровен фокусник в кокетен жакет и на митологично империалистично зло, което сее глад и предизвиква омраза. Безспорно отрицателният облик на Япония в „Империя на глада“, поместен между иронията и идеологията, изглежда парадоксален и чудноват, но може да бъде разбираем и обясним при полагането му в историческия контекст на написването на книгата.

ЛИТЕРАТУРА

- Андреев 1942:** Андреев, Вл. По стъпките на българо-японския академичен клуб. [Andreev, Vl. Po stapkite na balgaro-yaponskiya akademichen klub.] // *Книга за Япония*, съст. Неболиев, София: Нар. печат, 1942.
- Динеков 1953:** Динеков, П. Сатирата в нашата литература. [Dinekov, P. Satirata v nashata literatura.] // *Ново време*, 1953, № 8, 61 – 77.
- Иванов 2016:** Иванов, Бр. *История на Япония*. [Ivanov, Br. Istoriya na Yaponiya.] София: Изток – Запад, 2016.
- Минков 1952:** Минков, Св. *Империя на глада*. [Minkov, Sv. Imperiya na glada.] София: Български писател, 1952.
- Нонев 1952:** Нонев, Б. Империя на глада. [Nonev, B. Imperiya na glada.] // *Отечествен фронт*, 1952, № 2544, 2.
- Пенчева 2011:** Пенчева, Р. *Светослав Минков: строго поверително*. [Pencheva, R. Svetoslav Minkov: strogo poveritelno.] София: Изток – Запад, 2011.
- Петров 1953:** Петров, П. Една правдива книга за Япония. [Petrov, P. Edna pravdiva kniga za Yaponiya.] // *Работническо дело*, 1953, № 79, 2.
- Попиванов 1953:** Попиванов, И. Империя на глада. [Popivanov, I. Imperiya na glada.] // *Народна армия*, 1953, № 1466.
- Стефанов 1990:** Стефанов, В. *Разказвачът на „модерните“ времена*. [Stefanov, V. Razkazvachat na „modernite“ vremena.] София: Български писател, 1990.
- Султанов 1972:** Султанов, С. *Насаме със Светослав Минков*. [Sultanov, S. Nasame sas Svetoslav Minkov.] София: Български писател, 1972.